

מיניות, משיחיות וגאולה - משבתי צבי ועד ימינו

רב-שיח בהשתתפות: אלי שי, יוסי ברנע, ש. גיורא שוהם, אסף שטיקל

הצלחת לקבל? שהקשו עליך לקבל אותם?
אלי: בלי להיכנס לפירוט, למשל, בדיוק כשהגעתי לספרייה ציבורית מסוימת, טקסטים הועלמו. זו לא תיאוריית קונספירציה וגם לא מקרה של פראנויה. מדובר בתעודות בסיסיות, כתבים שהיו מציגים את תולדות המשיחיות והמיסטיקה היהודית באורח שונה לגמרי והם מוצפנים מאין רואה.

פרופ' גיורא שוהם: כאן המקום להעיר מאיזה כיוון נובע העניין שלי בעבודה של אלי. עשרות שנים שעיסוקי הוא בחריג, בפונקציות שלו ובקשר שלו למערך הממוסד. בעצם, אני עוסק בסטייה. והטענה שלי (בעקבות קרופוטקין) היא, שמרבית החידושים, בכל התחומים, נעשו מחוץ לאקדמיה. וגם באקדמיה החדשנים הם לא במערך המרכזי.

קרופוטקין אומר מפורשות, כי ככל שמישהו חדשן יותר, הסיכוי שלו להיות בתוך המבנה המרכזי של הממסד הוא קטן יותר. בספרי האחרון - **טירוף, סטייה ויצירה** - העוסק בקראווג'ו, ז'נה, ארטו, ואן גוך, אני מראה שמרבית החדשנים, בכל תחום, תמיד היו חריגים ודחויים. רק בדיעבד אתה יכול לראות את העוצמה שלהם. אני רואה את המקרה של אלי כחלק מהתופעה הזאת.

יוסי: אלי, בהתחלה, בפרק 'המשולש הרומנטי הגואל' התיזה העיקרית מבקשת להראות כי הגורם המרכזי העומד מאחורי התפיסה המשיחית של השבתאות הוא הגורם המיני. זאת גם התיזה שבה מטפל הספר. אתה

להגדיר את עצמה? מדוע היא חייבת להיות או מחקר יבש או רומן רומנטי? מדוע בהגיענו לפרשה מרתקת, צבעונית ותוססת שאירעה במציאות היסטורית, יש לצנזר את הדברים ולהפוך אותם לחסרי עניין, כדי שייראו כמדע? למה אי אפשר לכתוב כתיבה שאינה בגדר נרטיב בדיוני מוחלט בלי לוותר על יכולות ספרותיות?

בספרות העיון הישראלית, אם אדם אינו מצטייד בשקית של מעות ממכון מחקר, ירושה או עיזבון, הסיכויים שיעלה בידו להפיק ספר עיון בהיקף משמעותי הם אפסיים. על רקע זה, מרבית ספרות העיון הישראלית היא ספרות מסובסדת, שאינה משתדלת לעניין את הקורא, אלא משרתת אינטרסים פוליטיים, חברתיים ואליטיסטיים, מטעמים פטרוניים כאלה או אחרים. מתוך כך, עצם ההפקה של ספר עיון איכותי בלתי תלוי בישראל כמעט בלתי אפשרית. בתחום היהדות המצב אף קשה יותר, שכן כאן מנסים להציג תדמיות תרבות מסוימות, הינוכיות ואחרות, בעיקר בפני פילנתרופים מהתפוצות; ואם הסחורה שאתה מנסה לספק אינה עונה על הדרישות האלה, הסיכוי הוא כמעט אפסי והמאמץ כמעט בלתי אנושי.

יוסי: האם נתקלת במחסומים מיוחדים דווקא במחקר שלך על השבתאות?
רוב התעודות הראשיות של השבתאות עברו צנזורה (העלמת כתבים, שרפת ספרים, משמעת שתיקה, אי-פרסום וכו') לאורך תקופה ממושכת והצנזורה הזאת נמשכת עד היום.
יוסי: למה הכוונה? האם יש דברים שלא

על ספרו של אלי שי: **משיח של גילוי עריות - היסטוריה חדשה ובלתי מצונזרת של היסוד המיני במיסטיקה המשיחית היהודית**, בהוצאת ידיעות אחרונות, ספרי חמד 2002, 520 עמ'.

יוסי ברנע: נתחיל מהסוף. בחלק התודות אתה מזכיר גם את מי שלא עמדו לרשותך. רציתי להבין יותר, אילו קשיים עמדו בפניך, כחוקר עצמאי.

אלי שי: המושג 'חוקר' לא מקובל עלי. מעודי לא ניהלתי משרד חקירות ובאותה מדה גם איני רואה עצמי מדען יהדות, או מדען בכלל, שכן אין ברשותי מעבדת מחקר כלשהי ואין לי כל יומרה להפוך ל'מדען של מיסטיקה יהודית'. המאבק של הספר הזה, כתיבתו והוצאתו לאור ותהליך התקבלותו - הם סיפור של מאבק על הלגיטימיות של אפיק כתיבה מסוים. על הזכות לכתוב ספר עיוני בעל איכות ספרותית, שאינו רומן רומנטי נעול על נרטיב בדיוני וגם אינו מעוניין בתווית מדעית, ובכל זאת יש לו אמיתות משל עצמו. המציאות והדברים שקרו בה הם הרומן הבדיוני הפנטסטי ביותר, והסיפור השבתאי הוא רומן נהדר.

יוסי: איך אתה מגדיר את עצמך?

אלי: כמישהו שמנסה לכתוב על המגרש הזה של המקצועות ההומניסטיים, בין ספרות לעיון, להגות, לשירה, מתוך עירוב מכוון של אורכי גל שונים. מדוע יצירה חייבת

אלי: התיזה מורכבת ממספר רמות. הרמה הבסיסית שלה אמורה לענות על השאלה שהציב גרשם שלום, בהקדמה לספרו הגדול על שבת צבי והתנועה השבתאית בימי חייו. השאלה שהעסיקה אותו בפתיחת מחקרו היתה - מה בעצם הגורם הראשי לנפיצות של הבשורה השבתאית בשני הממדים - של המרחב ושל הזמן. במרחב, כלומר במרחב הקהילות היהודיות במרחקים שבין צפון-אפריקה למזרח-אירופה ובזמן, בשתי בחינות: א. במהירות העצומה של התפשטות הבשורה מעזה הנידחת, שממנה כבשה את הקהילות היהודיות בעולם במהלך חודשים ספורים, ללא כל אמצעי טלקומוניקציה. ב. הממד השני של הזמן, כלומר זה הנוגע לשבתאות בתקופה הכיתתית והמחתרתית הארוכה שלה, שנמשכה כתופעה משיחית מיסטית ייחודית, מאות שנים אחרי מותו בגלות של המשיח המוכתר של התנועה ולאחר שהשתמד והמיר את דתו בבושת פנים לכאורה. כלומר, לאחר אכזבה מוחלטת כביכול, ברמת המציאות ההיסטורית הפשוטה. התשובה ששלום הציב לשאלת הגורם ה"ראשי" או ה"מרכזי" היא קבלת האר"י. בעיניו, הגורם הראשי היה דתי רוחני, ובתוכו הוא הציב את קבלת האר"י כמה שהכשיר את הלבבות. הקבלה הלוריאנית הועמדה באורח אלגנטי בתוך הפרישה הקווית הנהירה של מפת "הזרמים העיקריים במיסטיקה היהודית", ככותר ספרו האנגלי המבריק, וכך נתפסה הקבלה החדשה שיצאה מצפת, כתגובה לגירוש ספרד, ומן העבר השני של לולאת הזמן, כרקע לקליטתה של הבשורה השבתאית. התשובה הזאת מתגלית כבעייתית מאוד, כבר ברמת המחקר של שלום עצמו. כלומר, שלום היה מודע לבעייתיות הקשה שלה ובעצם מודע לפוטנציאל הסתירה הפנימית שבה. אחת הדרכים הבולטות להמחשת הבעייתיות של התיזה נוגעת לדמותו של שבת צבי. האיש שעמד במרכז הבשורה השבתאית היה, בלשון המעטה, מעריך קטן מאוד של קבלת האר"י. בלשונו, שהיתה לשון בלתי אינטלקטואלית במובהק ברמת הניסוח שלה, הוא האשים את קבלת האר"י בגרימת בלבולים גדולים בתודעתו. בהתנסחות אחרת אמר, שהאר"י הרכיב מרכבה מפוארת של אפרט קבלי מכני גדול מאוד, אבל לא אמר לנו מי בעצם רוכב על המרכבה הזאת. כלומר שבת צבי חיפש קשר אישי מוחשי עם

האלוהות. קבלת האר"י לא היוותה לגביו מצע מפתח למסע התבוננות אינטלקטואלי - היא היתה סבוכה מדי לטעמו, כבדה מדי. בוודאי שקבלת האר"י אינה מהווה גורם לגבי החלק השני של שאלת הזמן. זו הבחינה הנוגעת למשך השבתאי בתקופת המחותר הכיתתית. בתקופת החביון הארוכה הזאת, אנו מוצאים כי המאמינים בטורקיה, בני כת הדונמה, ידיעת העברית נשתכחה מהם, ואילו אחיהם לאמונה, הפראנקיסטים שהמירו דתם לנצרות, כלל לא יכלו לקחת איתם לאגן הטבילה של הכנסייה הפולנית את ארונות הספרים הלוריאניים; לפראנק לא היתה חיבה מיוחדת לספרי קודש. הוא נטה לקרוע ספרים, לשרוף אותם, להניח עליהם את ישבנו ולדרוך עליהם. אפילו הספרות השבתאית לא היתה בהכרח חביבה עליו.

פרופ' שוהם: הוא הרים תרומה בשריפת כתבים?

אלי: טקסטים כתובים לא היו הטרפי שלו. לכן התשובה הזאת של קבלת האר"י אינה מהווה תשובה מספקת, ובדור התלמידים של שלום קמו מערערים גדולים על התיזה המציבה את הקבלה הלוריאנית כתגובה לגירוש ספרד וכרקע להתפרצות השבתאית. התשובה האלטרנטיבית שניסיתי לנסח - ברמה הכללית ביותר - היא התשובה המינית כגורם שמסתמן מראשית הבשורה השבתאית, בגל נישואי קטינים, שהיה אחת מן התופעות הבולטות בשלב האקסטטי של בשורת הגאולה.

יוסי: מתי?

אלי: בשנת השיא הגדולה, שנת הקריירה הגדולה, היא שנת הגאולה, 1666, שבגלל נתונייה המספריים נתלו בה תקוות עזות גם בעולם הנוצרי. המאמינים חשבו שמן הראוי למצות את מאגר אוצר הנשמות כדרך להצאת הגאולה. ומיצוי זה יבוצע באמצעות גל המוני של נישואי קטינים, שידווגו ויביאו לירידת כל הנשמות לעולם ובכך להקדמת הישועה. ברור שהדבר יצר זיקה בין התסיסה המשיחית לבין שמחת הכלולות, ומתוך כך הפכה הידיעה על בוא הגואל למעין הילולה ארוטית הגובלת באקסטוזה המונית בקהילות. הזיקה בין החתונה לגאולה, בין הזיווג הקדוש לישועה, ניכרת כבר בראשית הבשורה הנוצרית, כאשר הדיבור על ישו והערגה לבואו נדמים לציפייה אל החתן, והרי כך

נאמר במשלי הבתולות של הבשורה הטובה. כבר בשלב ההתחלתי והתקני לכאורה של הבשורה השבתאית, מופיע הריגוש החושני שמתגלגל בהמשך לתופעה של נבואה אקסטטית, נבואת הדיוטות, קטינים, נשים, רווקים, שפחות, גויים וכיו"ב. כאן ניכרת

ההשקה הברורה בין הריגוש הארוטי של שמחת החתונה לבין ההתלהמות לנוכח בשורת הגאולה. בשלבים שלאחר מכן, כאשר הבשורה השבתאית מתומדנת למבוי סתום, כתוצאה מההתנגשות הבלתי נמנעת בין הבטחת הגאולה הזריזה והאופטימית שיצאה מעזה לבין העוצמה של האימפריה העות'מאנית, או נהפך הרכיב המיני לערוץ המימוש העיקרי האפשרי. שהרי כל הערוצים האחרים נחסמים הרמטית כמעט בפני המאמינים; שבת צבי לא יכול לנהל מערכה צבאית משמעותית מול השולטן. הפטנט התמים הזה של הגואל נעים הזמירות, שנתן העזתי התנבא עליו - שמכוח שירות ותשבחות שישמיע בפני השולטן, הכתר יעוף כביכול באוויר וירד מראש השולטן אל ראשו של שבת צבי, הפטנט הקסום הזה לא עבד, והערוץ הלוגיסטי של העברת היהודים ומיטלטליהם על כנפי נשרים על עננים קלים לארץ הקודש - אף הוא לא עבד. הערוץ המשמעותי שנותר למימוש הבשורה המשיחית ולהיפוך השולחן עורך של ההלכה היה זה של מימוש המהפכה המינית. הערוץ הזה נמשך לאורך כל השלבים השבתאיים, ובחלוקה גסה אפשר לדבר על שלושה שלבים: השלב של התנועה בחייו של שבת צבי, השלב של המאמינים שהגיעו לאיסלאם והשלב הפראנקיסטי. לאורך השלבים האלה ניכרת הסלמה הולכת ומתגברת ברכיב המיני,

מבחינת המינון, ההעזה והמגוון. הרכיב הזה ניכר בעוצמה גוברת והולכת בביוגרפיה של שבתי צבי לאורך כל שלביה.

יוסי: מה הרמה השנייה של התיזה?

אלי: כאשר הרמה הכללית של התשובה שהצעתי כלולה בתיזה המינית, הרמה היותר ספציפית ממוקדת במה שאני קורא 'התיאוריה הפסיכו-סקסואלית והפאלית' להבנת המשיחיות. כלומר, הטענה שניתן להבין שלבים שונים בתולדות המשיחיות היהודית - לפני השבתאות ואחריה - באמצעות שילוב של הבחינה הנפשית והמינית וההדגש על הזכרות ככלי גאולה ראשי, מחמת זיהויה עם ספירת היסוד ותפקידה המרכזי של ספירה זו במימוש הגאולה ביחס שבין המשיח לשכינה הנקבית. והרמה השלישית, היותר ספציפית, והמוקדת בביוגרפיה של האב המייסד של התנועה, כרוכה בתיאוריה שאני קורא לה 'תיאורית המכווה'.

יוסי: כלומר?

אלי: העניין עולה בתעודה המרכזית הפורמטיבית מראשית התנועה, שניסיתי להציג מחדש, קרי איגרת מראה אברהם החסיד - תעודה אפוקליפטית קדומה כביכול אך פסבדואפיגרפית, כלומר שנכתבה בידי נתן, הגם שהוצגה על ידיו כמקור עתיק מאחד מחסידים אשכנזי בימי הביניים, המתנבא על שבתי בן מרדכי צבי כעל המשיח. באחרית החזיון המתואר שם, מופיע משפט מפתח, שעמד בפני החוקרים במשך כ-350 שנה ולדעתי מהווה עדות מכרעת למאורע טראומטי שבוצע בשבתי צבי הקטין. מדובר באקט של התעללות מינית פתולוגית קשה, בעלת אופי הומוסקסואלי ופדופילי. זה לדעתי המהלך הפורמטיבי בביוגרפיה של שבתי צבי, שכן הטביע עליו חותם של חריגות מכרעת ובלתי הפיכה. כל ההשתלשלות המזורזה באישיותו לאחר מכן מהווה שרשרת של תגובות למאורע הזה. מתוך כך, ניסיתי להציג בספר תפיסה שונה לחלוטין של השבתאות, כדרמה של התעללות מינית מחזורית. עד עכשיו היה נהוג לדבר על הירידה לתהומות החטא לשם הגאולה כחלק מגישה רומנטית אנכרוניסטית בהשראה ניטשיאנית, ואשר פנחס שדה היה אחד המבטאים הבולטים שלה בספרות הישראלית החדשה.

ובנצרות?

אלי: כן, למשל, לעניין ההשוואתי של שבתאות-נצרות: לקראת סוף שנת 2002 יצא תחקיר תעודה של ה-BBC שחולל באנגליה שערווייה רבתי. התחקיר העלה מחדש את שאלת דוגמת הבתולין של מרים הקדושה ומתוך כך הזכיר את הטענה, שעלתה כבר בספרות הפולמוס היהודית הקדומה, לפיה מרים בעצם נאנסה בנעוריה בידי חייל רומאי. הטענה הזו התבססה כאן על יסוד מחקרים חדשים. התחקיר, שהתפרסם ממש אחרי צאת הספר, מחזק את הממד ההשוואתי בציר של שבתאות-נצרות. גם שלום ואחרים עסקו לא מעט בממד ההשוואתי הבין-דתי, אבל לא עסקו בנקודה המהותית העולה עכשיו ביתר תוקף, לפיה, שתי המסורות המשיחיות האלה, גם היהדות וגם הנצרות, מתפתחות מתופעה של מיסטיפיקציה הסובבת אקט של עבריינות מינית. אם אתה מתבונן עכשיו בראייה חדשה על הנצרות ועל השבתאות, אתה רואה שבשתי התנועות מופיעה דמות של גואל, שבראשית הביוגרפיה שלו או בקדם ביוגרפיה, מתרחשת חוויה טראומטית של אונס. המיסטיפיקציה נוצרת כתגובה נפשית לאקט, שלא ניתן להתמודד עימו ברמה הקיומית הישירה. וכתוצאה מכך מופיעה במסורות הדתיות דמות של גואל שמתפתחת מעבריינות מינית, אחד שנוצר מזרע אחר, שנהפך לדמוי אלוהים, המטיף להפרת דינים ואשר מתקשר בזונה. שרה האשכנזייה במסורת השבתאית, מרים המגדלית במסורת הנוצרית. המשמעות העולה מכך היא אינסופית. למשל, הרצון של דמות הגואל לשבור את החוקים הדתיים, המשיכה שלו לדמויות חריגות מבחינה מינית, בשתי המסורות, הזהות העצמית שלו כמלך העולם וכבעל הייסורים. מכאן הדיבור על הגואל כמי שיש בו יסוד זר, חריג ושונה.

יוסי: אסף וגורא, האם אתם רוצים להתייחס?

פרופ' שוהם: אני חולק על תפיסתו של אלי. בספרי האחרונים התעמקתי באותה מערכת אנטינומית של מה שנקרא גנוסיס (למשל, בספרי **גאולה דרך הניבים**). אני רואה את הדברים כלרוחב רצף, כשהמיניות היא רק אחת מן התופעות. למשל, הגנוסיס: הדת הגנוסטית שכמעט לא עסקו בה ביהדות. מדובר בחלוקה של העולם באופן דואלי לחלוטין - שתי רשויות, הרע והטוב, השולטות בעולם, נפרדות זו מזו. הדואליזם

אני רציתי להבין את הדברים לא מבעד לתולדות הרעיונות, אלא דרך האיש עצמו, והרי שבתי צבי לא קרא את **כה אמר זרתוסטרא**, או את **החיים כמשל**, ואף לא את ספרו של שלום. להערכת, שבתי צבי, כמי שעבר בילדותו התעללות מינית ותחושת תודעת הקורבן קובעה בתודעתו הנפשית, פיתח תחושה של קיפוח ושאיפה לפיצוי. מן הראוי לזכור כי בעדות המכרעת כתוב בפירושו: "ולא יודיע דבר לבני אדם..."; משמע הקורבן הקטין שמר על משמעת שתיקה. מכאן תחושת העוול המכרעת ודרישת הפיצויים שהוא מגיש נגד היהדות הרבנית ומכאן המניע הקדמון המוביל אותו לשבור את הדינים ואת המערך המוסדי שאפשרו את ההתעללות.

טענו נגדי שלא הבאתי ניתוח טקסטואלי של תעודות חדשות - המחקר מבוסס בראשיתו על שתי תעודות המצויות בכתבי יד שמעטים עסקו בהן - ספר הבריאה לנתן העזתי ודברי האדון של פראנק. אבל השאלה נוגעת להבנת הנקרא הבסיסית, באחת התעודות הגלויות והידועות ביותר בתולדות השבתאות, האוצרת את הטראומה המינית ומובאת ככתבה וכלשונה בספרו של שלום.

יוסי: מהו מקור הדברים והרקע לעדות הזאת?

אלי: העדות מצויה במראה אברהם החסיד של נתן העזתי והיא מבוססת על התוודות: הווידוי שערך שבתי צבי בפגישתו המכרעת עם נתן בעזה. כאשר לפי שלום הוא בא אליו כאל פסיכולוג, כאל מין מטפל תרפואטי. במושגים של המאה ה-21 אפשר לומר שבא אליו כאל הילר, או 'באבא' כלשהו. (באופן פרדוקסלי, אנחנו יותר קרובים היום לזמן ההווה של השבתאות מאשר שלום באמצע המאה ה-20, שביקש אז לקרב את הדברים לתודעתו של קורא מודרני). באותה פגישה, התוודה בפני נתן ובדבריו סיפר כנראה על הדבר הנורא הזה שאירע לו בילדותו. אלא שנתן לא הציע לו 'פרווק' או 'אקמול', כלומר, טיפול שיהפכו לנורמלי, אלא גרס שדווקא היותו של שבתי צבי קורבן מיוסר היא העדות להיותו הגואל. ועל התגלית הדיאלקטית הזאת מיוסד למעשה כל הבניין של הקבלה השבתאית העצומה שהעמיד נתן, המבוססת דווקא על תודעת הפגם והקלקול שבשבתי צבי.

יוסי: האם קיימות השפעות הדדיות בין השבתאות לבין תנועות אחרות באיסלאם

יבוא מסוים, ושוב, צריך לציין שמדובר בתהליך, זה לא משהו שקרה בבת אחת. תהליך מסוים בקבלה, שתחילתו בספר הזוהר, שהכניס לאט ו'בדלת האחורית' את הגנוסיס אל היהדות. הקבלה הלוריאנית נתנה משנה תוקף למהלך, שהמשכו בשבתאות, ועד לכדי הקיצוניות האפשרית ביותר בפראנקיזם, שלא המשיך הלאה, משום שזה הגבול שבו הדברים מאבדים את משמעותם. ועוד הערה כללית: לדעתי, הבעיה העיקרית היא - איך מתייחסים למציאות הפרדוקסלית.

שבתי צבי, 1666

כלומר, במציאות יש סתירות בכל מיני מישורים. זה בא לידי ביטוי בכל הזרמים הדתיים וגם בזרמים של המזרח. אני מדבר על מערכת שמורכבת מסתירות של שני יסודות שמתנגשים אחד בשני, של תיזה ואנטי-תיזה. נשאלת השאלה, איך מתייחסים לסתירות האלה. תפיסה אחת היא תפיסה פרדוקסלית. כוונתי להכרה בסתירות ובמבוי סתום. כלומר האדם לא מצליח ליצור דינמיות בין הסתירות. לא מצליח לעשות דיאלקטיקה של הסתירות ואז הוא מתבונן רק בשני הפכים, נותר מבולבל ואז הכול נתקע. נשאלת השאלה מה עושים? יש שתי אופציות של זרימה ושל זיקה בין הסתירות. תפיסה אחת היא תפיסה שבאה לידי ביטוי בקבלה, התפיסה ההרמטית, שעל פיה ישנם שני הפכים.

פרופ' שוהם: הרמס - שליח האלים; הכתיבה שמקורה במצרים נקראת הכתיבה ההרמטית, והיא מתייחסת לדואליזם: ג'ורדנו ברונו, פיג'ינו, ויקו דה לה מירנדולה, פרצלזוס, ואחרים, כולם קשורים לאותו מקור. שים לב, האר"י בא ממצרים. קרוב לוודאי שהוא

בבושם; המחאה הסוציאלית של יהודה איש קריות כוונה כנגד מה שנראה בעיניו בזבוז ואילו ישו השיב כאומר: יהיו עניים תמיד, אבל אני לא אשאר ביניכם לעד בגופי; ומכאן ההדגש על המגע הארוטי בין הגואל לאהובה המעריצה אותו. הדמות הזאת של יהודה איש קריות חוזרת בגרסה מדהימה בתקבולת של הדרמה השבתאית באישיותו של נחמיה הכהן, שעולה לרגל אל שבתי צבי במגדל עזו. שם מתפתח עימות קשה ואישי ביניהם, שיש לו צדדים מרתקים.

מכל מקום, הקטע הגנוסטי ששלמה דיבר עליו מתפתח בעוצמה בשלב השלישי, המאוחר, הפראנקיסטי, בשבתאות, כאשר אפשר בעצם להגיד שיעקב פראנק ראה עצמו כנציגה של אלוהות אחרת. האלוהות הזרה כרוכה במערך מיתולוגי שלם של 'האח הגדול'. הקשרים בין מלכות 'האח הגדול' לעדת האחים והאחיות הפראנקיסטים מושגתים על בסיס - כמעט אפשר לומר, בעיני לפחות - של סחר חליפין בשירותים מיניים. כלומר, בחזונו של פראנק, נערכת התחברות בין האחים והאחיות לבין אנשי מלכות האח האחר. כל המערך שהוצב כאן הוא מערך גנוסטי מובהק, המביא בהמשך את הרכיב המיני להתפרצות מוחלטת. לכן, באמת, היסוד הגנוסטי ששלמה הדגיש הוא חשוב מאוד, ועם זאת, מתחבר בהחלט לתיזה המינית. ודווקא בפראנקיזם מגיעים כל הדברים לכלל המסקנות האחרונות בשני המהלכים האלה. הגנוסטי ששלמה הדגיש והמיני שעולה כאן. אני חושב שזה עניין הדגשים.

אסף שטיקל: כמה הערות ביחס למה ששלמה אמר. רוח המחשבה הגנוסטית או ההוויה הגנוסטית קיימות בצורה פחות או יותר רציפה לאורך כל ההיסטוריה המוכרת לנו. וסביר להניח שגם לפני כן. היו תנועות גנוסטיות, החל מהתפיסה הפרסית, כמה מאות שנים לפני ספירת הנוצרים, החל בהתפרצות הגנוסטית סביב חורבן הבית, וכמה עשרות כתות, שכל אחת ניהלה פרקטיקה כזו או אחרת, המשך בימי הביניים, הכיתות הבוגומיליות והקטריות. (האינקוויזיציה הנוצרית הוקמה מלכתחילה כדי לטפל במינות הגנוסטית ורק אחרי שסיימו ושרפו כמיליון איש, התפנו לטפל ביהודים). כך גם ביהדות. אמנם, באופן הרבה יותר צנוע, לאור ההגמוניה הנומיסטית ביהדות. כאן לדעתי מצוי החיבור בין קבלת האר"י לבין השבתאות. קבלת האר"י יבאה

הרדיקלי התחיל עוד באלף השני לפני הספירה, ואצלנו לאחר חורבן בית המקדש, שהיה קטסטרופה נוראית, והציב את השאלה: איך אלוהים מאפשר לביתו להיחרב? היו לכך כמה פתרונות. היה הפתרון של הנצרות: אלוהים צלוב, אלוהים אינו כל יכול. הפתרון של היהדות הוא הפתרון המהפכני של רבי יוחנן בן זכאי, שלדעתי הוא אחד הפתרונות האמיצים ביותר: המולדת של היהדות היא התורה. התורה הופכת למקור הקיום של היהדות. הגנוסיס היא הצורה השלישית: מי שגרם להחרבת בית המקדש אינו אלוהים הטוב אלא אלוהים הרע. הגנוסיס התפשט במזרח התיכון. יש כל מיני תפיסות שאלי הזכיר אותן. בנצרות התפתחו כל מיני תנועות אנטינומיות, האיסקיריות למשל, הגורסות שלהיות ישוע זה דבר נפלא. אתה טהור, כולם מתפללים אליך, אתה לקחת את האשמה עליך, אבל בלי הבגידה של יהודה איש קריות לא יכול היה להיות משיח. וליהודה איש קריות אף אחד אינו סוגד, להוציא האיסקיריות (איש קריות).

רואים את התופעה לאורך כל ההיסטוריה, דרך הגנוסיס היהודי, ספר יצירה, לאחר מכן האכיליסטים, הבוגומילים שהתפתחו במזרח אירופה, מימי הביניים בשלב מאוחר יותר, והקטרים, שחיו בדרום צרפת. זה למעשה העניין של קידוש החטא והיופי המדוי: ככל שיש כאב יותר, כיעור רב יותר, יש יותר יופי. הדבר מקובל גם באמנות, "פרחי הרוע" של בודלר, ז'נה ואחרים. בסך הכול המיניות היא ביטוי אחד של מערך רצף גדול.

יוסי: איזה מערך?

פרופ' שוהם: של רצף, של אנטינומיות, כלומר, לחיות בצד השני של המתרס. וזה מגיע לקיצוניות אצל יעקב פראנק, בהפרת דברי תורה, בגילוי עריות. אי אפשר לראות את התופעה הזאת במנותק מההקשר האנטינומי, האנטי-נורמטיבי, שתחילתו בגנוסיס וביטויו בכל מיני אופנים, שהמין הוא רק אחד מהם.

אלי: עסקנו קודם בנצרות ובשבתאות ובהקבלה ביניהן. שלמה הזכיר עכשיו את יהודה איש קריות. חשוב לזכור שהדמות מתפתחת בדרמה הביוגרפית של ישו על רקע מוקד ארוטי מובהק, כלומר העימות בין ישו ליהודה איש קריות נובע ממחווה של הערצה שביצעה מרים המגדלית כשסכה את רגליו

אסף: לגבי העניין ההרמטי: מדובר כאמור בשני הפכים, בדואליום; האחד יכול להגיע לחיבור עם השני, כלומר יכולה להיות דינמיקה ביניהם, יכולה להיות זרימה, כדי ליצור דבר שבו הם שניהם ייטמעו לאחדות מסוימת. אלא שהדבר החדש הזה אינו עומד כשלעצמו. בניגוד לתפיסה ההגליינית - של תיזה ואנטי-תיזה וסינתזה, שהיא כשלעצמה דבר חדש, המתפתח ללא תלות במרכיביו - השיטה ההרמטית מדברת על צורך בזיווג מתמיד. כלומר, מדובר בקשר כימי חלש, שיכול להתפרק בכל רגע. זוהי התפיסה הדומיננטית שהובאה לתוך הקבלה הלוריאנית. כמוכן שזה יש בזה יסוד מיני חזק מאוד: שהרי מדובר בזיווג. על פי מערכת המונחים הלוריאנית, מתקיים זיווג בין מערכות שונות, בעיקר בספירות התחתונות. יש תלות בזיווג ובפעולה כלשהי של האדם על מנת שיוותר זיווג מתמיד.

יוסי: ובאשר לשבתי צבי?

אסף: אם נחזור קצת למונחים גיטשיאנים, יש מישור של בני עלייה ומישור של המון. נשאלת השאלה, איך יכול להיווצר קונצנזוס, איך יכולה היתה להיווצר תנועה המונית סביב שבתי צבי על סמך מיניות סוטה? לדעתי, בסיס זה אינו יכול לגבש תנועה המונית ורחבה כל כך כפי שהתקבעה סביבו. והרי השבתאות קנתה לה מקום כמעט בכל קהילה יהודית. פראנק בשיאו משך אחריו כ-15,000 איש.

יוסי: מכל שכבות הציבור?

אסף: מכל שכבות הציבור, לפי העדויות. האם הגורם שגייש את כל הקבוצות האלה הוא גורם המיניות הסוטה? לדעתי לא. לאורך זמן אתה לא יכול ליצור בסיס לדיאלוג ובסיס לחיבור ובסיס להתקבצות חברתית סביב דבר שהוא סוטה, מפני שזה מיועד לקבוצות מצומצמות, לכתות, ולמישור האוטורי. ואני חושב שבעיקר אצל פראנק, ואת זה גם גרשם שלום אומר, כל הפרקטיקות המיניות המאוד חריגות יושמו בעיקר בחוג הקטן שהתייצב לידו. (את הקבוצה השבתאית אני מכיר פחות, לכן אתייחס לקבוצה הפראנקאית.) החוג הגדול של המאמינים, ששלחו תרומות והיו עולים לרגל לאחוזותיו השונות והמתחלפות של פראנק - לא רק שלא ביצעו פרקטיקות מיניות סוטות, אלא אפילו לא

התנצרו. המיעוט התנצר. אחווים בודדים. הקבוצות האלה בסופו של דבר היו המנוף שהוציא את היהדות מהגטו. אתה יכול לראות בקרב צאצאי פראנקיסטים, מקרבה כזו או אחרת, אנשים שהטביעו את חותמם במישורים חילוניים, בין ביהדות ובין מחוצה לה. לנפוליאון היו לפחות ארבעה גנרלים ידועים מצאצאי הפראנקיסטים. אדם מיצקביץ, המשורר הלאומי הפולני, היה מצאצאי הפראנקיסטים, השופט ברנדס, השופט העליון קרדונו... אבל מעבר לאנשים הספציפיים האלה, הכוח של המהפכה הפראנקיסטית היה בזה שהמטוטלת, על ידי עקומה מאוד חדה, סטתה מן הכיוון הפראנקאי והשבתאי לעבר הקצה אינטלקטואלי, השכלי, הנומי, התורני.

יוסי: למה אתה מתכוון בהקשר הזה של המושג נומי?

אסף: נומי, מבחינת חוק, מצב שבו היסודות האמוציונליים, היציריים, המיתיים, כל מה שכרוך בדמיון כמעט נעלמו לחלוטין. פראנק, וגם שבתי צבי, נתנו דחיפה עצומה לכיוון השני. למעשה פראנק הוא האנטי-תיזה המוחלטת לכל מה שקשור ביהדות במישורים האלה. וכאשר ניתנה דחיפה לכיוון השני, נוצר הבסיס ליציאה מהגטו, לתנועה הציונית, לאינטלקטואליזם, להשכלה, להשתלבות בחברה הגויית ובשכבות המצליחות בחברה.

יוסי: בעצם יש כאן שני דברים שונים. אתה דיברת על ההסבר להצלחת השבתאות, בעוד שאלי דיבר על הסבר להיווצרות לשבתאות.

אלי: אין זה קל לקפוץ למרחקים הגדולים שבין שבתי צבי ויעקב פראנק כשלעצמם ועוד להוסיף על כך את ריצת המשוכות של הגל, ניטשה, גנוסטיקה והרמטיזם. עדיף אולי שננסה להתמקד באחד השלבים השבתאיים. אבל אם אתה חושב בצורה הגיונית פשוטה, הרי השבתאות והפראנקיזם מייצגות למעשה קואליציה של דמויות 'האחר' בקהילות היהודית. ועכשיו, אם אתה בודק מי הן דמויות האחר, תמצא שהאחרים האלה מרכיבים מפלגה, שמבחינה אלקטורלית היא לא כל כך קטנה ומסכנה. שהרי דמויות האחר מונות נשים, קטינים, רווקים, מיעוטים מיניים, בעלי דמויות, מחשבי קצים וכל מיני דמויות של בלתי מרוצים בהירכייה הקהילתית: הנה לך ברית אחרים שמהווה

רוב. לכך יש להוסיף תנועה שמקרינה - מכוח בשורתו של נתן הנביא ומכוח מרחב ההקרנה הכפול של ספרות הפולמוס מיסודם של ששפורטש ועמדין - את האחרות ואת העבריינות המינית המרכיבות את תמונת הדיוקן והמוניטין המצטבר של מהתרת המאמינים, הרי שאתה מקבל מתוך כך תנועה שהבשורה שלה קוסמת למרחק גדול מאוד של אחרים. ואכן אתה רואה תופעות של מעין-פמיניזם ושבתאות, נשים שמתנבאות, ורואה לצדן נבואת הדיוטות ונבואת ילדים, כלומר נפרשת בפניך קואליציה גדולה למדי של אחרים, שאינה פחות ערך מבחינה 'אלקטורלית'.

אבל לעצם העניין, התיזה המרכזית של הספר מבוססת על יחסים של משיכה והתמגנטות בין מספר מישורים של סוד. הראשון הוא הסוד המשיחי, שנוגע גם למה שמכונה 'סוד האלוהות' בטרמינולוגיה השבתאית. השני הוא הסוד המיני, שהרי התחום הסקסואלי מטבעו הוא סודי, מופנם ושרוי בחשכה, והשלישי הוא הסוד העברייני. שלושת המישורים הבסיסיים האלה של הסוד נמשכים האחד לשני וזה הדבר שעמד ברמת האינטואיציה הבסיסית של התיזה.

הבשורה של המשיחיות השבתאית נובעת מהתקבולת בין שלושה מישורים של דו-קוטביות: הדיוקן המשיחי ביהדות מופיע כמין מודעת 'wanted' כזאת, של מבוקש, שתלויה מטעמו של שריף לא ידוע בסלון של העיירה, אבל הקלסטרון שלה כלל אינו מדויק. חסרות שם המידות המדויקות של החליפה ושל נעלי הסינדרלה, כלומר קיבלנו קלסטרון מטושטש, אבל מאוד מקוטב, משום שהמשיח הוא מלך העולם המבוזה, הנגוע והשליט הקוסמי, האיש שהוא כמעט חצי אלוהים והומלס, שיושב עם הקבצנים על גדות נהר הטיבר ברומא.

במישור השני קיימת הדו-קוטביות הנפשית ששלום אבחן באורח מזהיר על-פי הדיאגנוזה המאנית-דפרסיבית, שבשפת המקורות השבתאיים באה לידי ביטוי במעבר בין עתות ההארה ועתות הסתר הפנים. יסוד הדו-קוטביות הנפשית. והנה, הדו-קוטביות השלישית, הסקסואלית, שאני ניסיתי להצביע עליה - והיא להערכתך הגורם הראשי והראשון, עילת העילות, משום שהיא ממוקמת בסביבות הגילאים חמש-שש בביוגרפיה של שבתי צבי, לפני הדיוקן המשיחי ולפני ההתפתחות של הסיפור הפסיכולוגי - הוא יסוד הדו-קוטביות של הקורבן המיני. והקורבן המיני הזה הוא

נתן העזתי מבדיל בשיטתו בין שני סוגי האורות. האור שיש בו מחשבה והאור שאין בו מחשבה. התובנה המרכזית שעולה כבר בשלב שלפני המחקר הנוכחי (במחקרו של יהודה ליבס, מתלמידיו המובהקים של שלום) היא שהאור שאין בו מחשבה שנתן דיבר עליו הוא הביטוי המטאפיזי לאישיותו של שבתי צבי. כלומר, הדמות האנטי-אינטלקטואלית שחוזרת לאחור, לפני הבריאה, לפני מתן התורה וכו'; והדמות הזאת זקוקה למצב הצבירה הכיתתי והמחתרתי. זה המרחב שאליו היא בורחת. לכן זה שירת אותה.

יוסי: יש קטע שמאוד עניין אותי (בעמ' 101): "אחת המסקנות העולות מן העיון הנוכחי היא שהעימות ההיסטורי שבין המאמינים למתנגדים נמשך בגירסאות שונות לאורך ההיסטוריה של חקר השבתאות, והוא מגיע למעשה עד ימינו." בסוגריים אתה כותב: "ראה למשל פולמוס קורצוויל-שלום, שוויד-שלום, תשבי-שלום וכו'... בשאלת שבתאותו של הרמח"ל". אתה מוכן קצת להרחיב בנקודה הזאת?

אלי: קיימת תדמית לפיה המחקר האקדמי עוסק כביכול באורח אובייקטיבי בתופעה שזמנה עבר, שנמצאת בתקופה רחוקה בהיסטוריה, ועכשיו יושבת אסופה של מלומדים וטורחת על אדני המדע הטהור. ואולם, המתיחות הקיימת בתופעה השבתאית במקור ההיסטורי מתפשטת גם לעבר העיון המחקרי. מסתבר למשל מהפולמוס על יצירתו של שלום, שכתביו שלו נחשבו בזמנם כניאו-שבתאות מסוכנת בעיני דוברים מסוימים. כלומר, עצם העיסוק האינטנסיבי של דמות משיעור קומתו בנושא כה טעון היה חשוד ועורר ריבונגים ומחאות.

יוסי: בעיני מי?

אלי: ראה למשל מחקרי השבתאות המאלפים של תשבי, תלמידו הגדול של שלום. והנה הוא העלה דברים מדהימים ביחס לנטייתו השבתאית של הרמח"ל, מי שנחשב כיום לנציגה של תורת המוסר היהודית. כן חשפו שלום ותלמידיו את עובדת שבתאותו המובהקת הרבה יותר של ר' יהונתן אייבשיץ, גדול הפלפול הרבני. הדברים הללו עשויים לערער כליל את תקפותו של ארון הספרים הדתי מבחינתה של האורתודוקסיה, שהרי לא יעלה על הדעת שהם יודו בלימוד ובקידוש ספרים המכילים חומר שבתאי ומכאן תגובת

נהפכת בעצם למסר הבסיסי. הכישלון הוא סימן האמיתיות הטרגי. משום שהכישלון קשור בייסורים והייסורים מעניקים לו פריבילגיות ומכאן תביעת האמונה המוחלטת בדמותו של המשיח המיוסר. המהלך השבתאי, כשהוא ניבט מהפרספקטיבה של ההיסטוריה הכללית והציבורית, נכשל בלא ספק. והרי גם שלום השקיף על הדברים מנקודת המבט הזאת והגדירם כבגידה וכטראומה נוראה, כעריקה וכשעה מרה בתולדות ישראל; כל הדברים האלה הם נכונים, וכואבים ללא ספק, אבל זה מהזווית של ההיסטוריה

נתן העזתי, 1667

הכללית, הציבורית, החיצונית. מהזווית הפנימית האינטימית של ההיסטוריה השבתאית, שהיא בעצם ספר תולדות כיתתי, מחתרתי, הדברים אחרים. חשוב לזכור שאלף העמודים של ספרו הגדול של שלום במהדורתו האנגלית מתמקדים למעשה בשנת הבשורה הגדולה. אלא שהשבתאות המחתרתי נמשכת בזמן, מאות שנים לאחר מכן, ומצב הצבירה הזו, הכיתתי, שהיה ביטוי לכישלון, ובגדר אכזבה מהזווית הלאומית, הוא המצב שאפשר את ההתפתחות של התצורה האמיתית הזאת של השבתאות כתיאולוגיה מיסטית חדשה ויצירתית בתוך היהדות ועל גבולה. המחותרת היא שהעניקה לדברים את התנופה, במיוחד במקצה המיני. ולכן, מבחינת האינטרס הפנימי של היצירה השבתאית, זאת היתה הצלחה. מתוך כך צמחה התיאולוגיה השבתאית הגדולה של נתן העזתי ותלמידיו המבקשים להסביר את הכישלון. תיאולוגיה מיסטית שמנסה להסביר את הסתירה, את הפער בין המציאות לבין ההבטחה. דמותו של שבתי צבי עצמו היא אישיות שחותרת אל ההתכנסות וההיחבא והחושך.

הנבחר, הוא המחזור, הוא המפותה והוא גם זה שעבר השפלות, טראומות, ניסיונות קשים.

מה שקרה בסיפור הספציפי של שבתי צבי זו אותה קורלציה, אותה הקבלה מדהימה בין דו-הקוטביות של הקורבן המיני לדו-הקוטביות הפסיכולוגית והפסיכוסטית, שהתפתחה בעקבות הטראומה הנפשית, לדו קוטביות של הדיוקן המשיחי. שלושת המישורים האלה יצרו את התופעה המסוימת הזאת. היא ששבה והקרינה את המסר מתוך עצמה, ומעומק הבשורה של נתן העזתי, כמו גם מהפידבק של ספרות הפולמוס שהלך והתגבר לאחר המהלך של ההמרה, ההשתמדות והמוות. התנועה השבתאית והכת המחתרתי שנותרה נאמנה לזכרו האישי הקרינה את המסר הזה של האחרות, והמסר נקלט על ידי ציבורים בלתי מבוטלים. זאת אומרת, שזה לא דבר כל כך שולי ומסכן, אפילו מבחינה מספרית. כל הציבורים האלה של רווקים, צעירים, נשים, מיעוטים מיניים וכו' באים לידי ביטוי בשלבים השונים של הבשורה השבתאית. כבר בשנת השיא, בהתפרצות נבואת ההדיוטות, הנשים והקטנינים, אנו רואים עלייה של ציבורים שהיו מוזנחים לחלוטין בהיררכיה של הסדר הרבני.

אסף: אל הדו-קוטביות שאתה עומד עליה התכוונתי בתורת הסתירות שהזכרתי: כלומר המציאות היא דו-קוטבית. נשאלת השאלה, מה אתה עושה עם זה?

אלי: אני יכול לחבר את הדברים. לדעתי הבעיה של הסתירה המהותית באה לידי ביטוי בשבתאות בקטע של קידוש המופסדות או הלזריות, כלומר הבלטת הצד של הפגם ושל אין האונות במשימת הגאולה. מה עושה נתן העזתי? החל בעצם מהשלב הראשון הוא בא ואומר: דעו לכם שהפגמים המהותיים בדמותו של שבתי צבי הם מקור נשמתו הבאה דווקא מעומק התהומות, והייסורים שהוא סבל הם בעצם העדות למעלתו המשיחית ותביעת הפיצויים והנאמנות שהוא מציב בפניכם. זה כבר במכתב הראשון שיוצר את התשתית המשברית המתוחה של קידוש הפגום, המופסד והמקולקל. קידוש הלזריות הזאת הולך ומתפתח מהשלב של ההמרה, לאחר שכל המהלכים השבתאיים נכשלים במציאות ההיסטורית ומגיעים בתוך מספר חודשים לכלל מבוי סתום. כלומר, הם נכשלים ברמת המציאות החיצונית, ומכאן שתרדעת הכישלון

ההכחשה וההדחקה, הצנזורה וההתנגדות למחקרי שלום ולמסקנות המשתלשלות מהם. אתה רואה שיצירתו של שלום עצמה נחשבה כיצירה ניאוו-שבתאית בידי דוברים מסוימים. האשימו אותו כמעט בהשחתת הנוער, דיברו נגדו כמעט בנימה אנטי סוקרטית כזאת. שלום חושף את העוצמה המדהימה של המחתרת השבתאית - לא רק בגילויים האלה של המאמינים שהמירו דתם לאיסלאם ולנצרות, אלה שכאילו יצאו מכלל ישראל, ועליהם ניתן היה לומר שלום עליכם, שילכו לכל הרוחות ושיעזבו אותנו בשקט. אבל המפעל של שלום היה מדהים בהקפו ובעמקותו והיה בו חומר נפץ, משום שחשף את העוצמה של המחתרת השבתאית בתוך המרכזים של היהדות הרבנית, בקרבה לדמויות כגון הרמח"ל, שהיום הוא גיבור תרבות של בני עקיבא, והיועץ המשפטי לממשלה מצטט אותו בכל הזדמנות אפשרית, ובלב הגותו של רבי יהונתן אייבשיץ, שאם אתה הולך לכיכר השבת בגאולה לפני סוכות, אתה רואה פוסטרים שלו לקישוט הסוכה.

יוסי: רמח"ל אם אני לא טועה הוא גם גיבור של ישעיהו לייבוביץ?

אלי: אכן כן, והדברים טעונים מאוד, משום שלייבוביץ ראה בכל הקבלה בכלל ובמיסטיקה המשיחית בפרט ועוד יותר מזה בשבתאות, אוסף בוקי סריקי אלילי ומסוכן, מערכת של גרוטאות פגאניות, שחדרה אל חיק קודש הקודשים, והוא כתב לשלום דברים קשים מאוד, אוסף של גינויים והתוויות שליליות על הקבלה.

יוסי: אולי תרחיב קצת לגבי לייבוביץ - איך אתה רואה אותו בהקשר הזה?

אלי: העיסוק שלי בלייבוביץ כאן הוא מצומצם ומתבטא רק בפרק האחרון. למעשה, השיח הישראלי על השבתאות הלך לכיוונים נחרצים, וכמו כל דבר בציבוריות הישראלית, הוא טבע בביצת הפוליטיקה. מתוך כך פותח מהלך, שנקודת ההתחלה שלו בהגותו של לייבוביץ, שכל מה שאינו מוצא חן בעיני הדובר, החל מגבינה צהובה בסופרמרקט וכלה בגוש אמונים, מסווג מיד כשבתאי, בליווי צווחות גוועלד והצילו מינים עליך ישראל.

עכשיו, רחמנות וכפרת עוונות על השבתאות. זאת אומרת, היא אכן עסקה במגוון של ריטואלים מיניים, אבל היא אינה

אחראית לכל התופעות הרעות והמסוכנות בעולם הזה. מה שקרה, זו סטיגמטיזציה של הימין הדתי בישראל, במיוחד של גוש אמונים, כשבתאי. זו ירושתו של לייבוביץ לשמאל הישראלי, הנוהג להנחית את התווית משיחי ושבתאי על כל מה שאינו הולם את השקפת עולמו.

כאשר אתה בודק את המקורות השבתאיים עצמם, אתה מוצא שבתפריט הגאולה של נתן העזתי, שהשווה להצהרת בלפור, כלומר באגרתו לרפאל יוסף, נגיד יהודי מצרים, הנדיב הידוע, הרוטשילד של התקופה בקהיר, הוא משרטט לו תסריט ישועה, שאין בינו ובין מיליטריוז מיליטנטי ולא כלום. משום שהוא כותב שם בפירוש: דע לך שבתוך שנה וקצת חודשים, הכתר יעבור מראש השולטן לשבתי צבי, וזאת מכוח שירות ותשבחות שישימע לפניו, בלי ידיים כלל. כלומר בלי מלחמה, בלי שום עימות צבאי, ללא אלימות. לבוא ולטעון עתה, שנתן העזתי הוא אידיאולוג של מיליטריוז פשיסטי, הרי זה מופרך לחלוטין.

יוסי: הנקודה ברורה.

אלי: עכשיו, אם אתה לוקח מן העבר השני את השלב הפראנקיסטי האחרון, הרי שאין כמוהו בתולדות ישראל בפראות שבו - אין לך דמות שאפשר לקרוא לה קדם-פשיסטית, טוטליטרית ורודנית, מיליטריסטית, שואפת מלחמות עד כדי תשוקה לדם, כיעקב פראנק. ומכאן שלכאורה, פראנק יכול היה לשרת את הטיעון הלייבוביצי בצורה פנטסטית.

אלא שיעקב פראנק לא נכנס לתוך החוזה שתפר לייבוביץ על השבתאות ועל גוש אמונים, משום שאת יעקב פראנק הארץ הקדושה הזאת לא עניינה יתר על המדה. יעקב פראנק בחזונו רצה לכבוש את העולם דרך המלכות הפולנית, שאותה חמד בכל מאורו. ולכן, המשוואה הזאת של לייבוביץ - גוש אמונים=שבתאות - פשוט לא עובדת.

לעומת זאת, מה שניסיתי להציג בפרק האחרון של הספר זו השוואה על מישור אחר: בין השבתאות כמוקד היסטורי של עבריינות מינית, אולי המכרעת ביותר, מרתף הסודות המיניים, התת-מודע הסקסואלי של היהדות, לבין תופעות של עבריינות מינית בישראל. עשיתי את ההשוואה הזאת לא מתוך יצירת זיקת שוויון מוחלטת, להגיד אחד שווה לאחד, אלא כדי להצביע על מערך של זיקות.

יוסי: להראות את הבעייתיות שבהתייחסות

של החברה.

אלי: בדיוק. ההשוואה הזאת עוררה צווחות איזמות. משום שכנראה בשיח הישראלי מותר לבוא ולהגיד כל מיני דברים, גוש אמונים=שבתאים, 'משיחיסטים', הצילו! אבל לבוא ולהגיד שיש איזה זיקה של דמיון בין המוקד ההיסטורי הזה של עבריינות מינית לבין תופעות שאתה קורא עליהן כל יום בעמוד האחרון של 'ידיעות' -

יוסי: שאתה לא קורא עליהן -

אלי: ושברוב המקרים אתה באמת לא קורא עליהן. לבוא ולטעון טענה כזאת זה אסור, זה שבירת איזה טאבו נוראי ואנשים אמרו - אוי ואבוי מה עשית. ככה לומר עלינו, דתיים נאורים בישראל, שאנחנו חוטאים לעיתים בגילוי עריות? מילא, כציטוט של ידיעה חדשותית על התעללות מינית בבני-ברק, אבל לומר שניתן להעמיד את זה בהשוואה לשבתאות? זה לא. היה אפילו מבקר אחד שהאשים אותי בכיצוע מעשה מגונה בשבתי צבי. הרי לא טענתי שזאת חוקה של הדתיים בלבד, אלא הבאתי מערך השוואתי בין שתי תופעות חברתיות: בישראל מהעבר האחד, ובפזורה היהודית-ספרדית באימפריה העות'מאנית מצד שני, וניסיתי לראות זיקות אפשריות בין שתי החברות המתנהלות על פי קוד הלכתי.

יוסי: אני לא יכול שלא להתייחס להערה המאוד מעניינת בעמ' 300: "מאות שנים לאחר הפרשה השבתאית יאובחן צעיר יהודי ברלינאי בשם גרהרד שולם כלוקה בסעיף נפשי דומה ומתוך כך ישתחרר מעבודות הצבא הגרמני ... ולאחר שאושפו למשך קיץ 1917 במחלקת העצבים של בית חולים צבאי. אפשר כי בפרשת ההתחזות וההשתגעות נזרעו זרעי מחקר השבתאות המשמעותי ביותר של המאה ה-20 כמתוך אהדה נפשית למשיח כסיל, לנביא שאובחן כנער חולה דמיונות ולבשורת הרמאות הקדושה וסוד הקיום בדו-הפרצופים". תוכל להתייחס?

אלי: צריך אולי לנסות להבדיל בין שלושה אירועים של אשפוז על רקע פסיכיאטרי. האירוע הראשון הוא חקירתו של נתן העזתי בפני רבני ונציה. בתקופת הנדודים שלו, אחרי שהבשורה נכשלה, מועדי הגאולה הופרכו, שבתי צבי המיר את דתו ולנתן יש עוד איזו תקופה מרוטה וסחופה בדרכים, שבה הוא דוחף ומריץ את הבשורה שלו

של שלום הוא בין היתר אוסף של קטעי עיתונות ומאמרים. כשאתה כותב עכשיו את הספר ומכניס בו פרק שלם של עיתונאות באחריתו, אתה קולט תגובות ביקורתיות מהכיוון העיוני האקדמי, שמה פתאום אתה כותב על זה 'כתיבה עיתונאית', כאילו שיש בכך איזה דבר מה ירוד ונחות רק בגלל שפרסמת אלף מאמרים בעיתונים. אז מותר להזכיר שחלק מן הנתונים ההיסטוריים על

גרשם שלום, שויץ 1913

שבתי צבי נובעים למעשה ממקורות עיתונאיים מובהקים.

יוסי: נקודה נוספת לגבי הרצל: למעשה הרצל מאוד רצה להשתלב בחברה הגויית אבל הרגיש דחוי. אתה דיברת קודם על הדחויים.

אלי: נכון. גם התשוקה הזאת להשתלב בחברה הכללית ובמיוחד באריסטוקרטיה שלה בולטת בשתי התופעות.

יוסי: בחברה הגברית - אלי: האריסטוקרטיה. זאת אומרת, שבתי צבי, עוד הרבה לפני ההמרה שלו, כאשר הוא מוכרז למשיח בארץ ישראל ונוסע בציר של עזה ירושלים, עולה על סוס, לבוש בגדים ירוקים - ועושה בכך שימוש בסמלי האריסטוקרטיה העות'מאנית שנאסרו על היהודים; כלומר לשבתי צבי היה מניע תת-מודע, עוד לפני שתומך בידי המאורעות ההיסטוריים, להשתלב באריסטוקרטיה העות'מאנית. וכל מערך הדימויים שלו לגבי מה זה השליט העולמי, מה משמעותו בפועל,

שלבנימין היתה משיכה גדולה לנושאים הכרוכים בניהיליזם. דמותו של בנימין נתפסה בתודעתו של שלום כדמות משיחית, נערצת אך אובדנית, ואכן כשנפגשתי עם אלמנתו של שלום, הגב' פניה שלום המנוחה, היא תיארה את בנימין כדמות המהמר הבלתי אמין, שהרי כל העת היתה תקווה שבנימין יבוא לירושלים וילמד כאן ולשם כך ניסו לגייס לו מענקים ותמיכות, שאבדו בתוהו של נדודיו והימוריו.

מן העבר השני, שלום הוא הדמות האחרת יותר, של החוקר הסולידי, המפרש את הדברים; ודווקא הוא, שהימר הימור אידיאולוגי ציוני קודח ואובדני לכאורה, על הגירה לפלשתינה, הצליח לבסוף לשרוד, לעומת הביוגרפיה הטרגית של בנימין, שנותר מחובר בקשר סופני עם מרכזי התרבות האירופאית.

יוסי: האם לדעתך ניתן לראות את העניין המיני, הסוגייה המינית, גם אצל הרצל, ולנסות להשוות - אם יש בכלל מקום להשוואה - לשבתי צבי?

אלי: באלטנוילנד של הרצל יש קטע מאוד מרשים, שבו הגיבור הולך לאופרה עם חבריו, שם מציגים הצגה על שבתי צבי. מתוך כך מופיעה התייחסות מורכבת לדמותו של שבתי צבי, כספק שרלטן ומתחזה, ספק בעל חזון נועז.

יוסי: הוא הכיר היטב את דמותו של שבתי צבי?

אלי: אני חושב שכן, שנמשך אליו, כלומר, מבעד להרבה יצירות שהתגלגלו בספרות האירופאית על דמותו של שבתי צבי. נקודת דמיון שנייה, שעניינה אותי מאוד, היא העניין העיתונאי. אני רואה את השבתאות בין היתר גם כתופעה עיתונאית, כלומר, גם שבתי צבי הוא דמות סנסציונית, ואני לא המצאתי את הסנסציוניות של הדמות. וגם לא את העובדה ששנת הגאולה הגדולה - שנת 1666 - מדווחת בהרחבה כחלק מעלייתה של העיתונות המאוירת ועלוני חדשות נוצריים באירופה. כלומר, שבתי צבי הוא דמות מעניינת מבחינת תולדות העיתונות האירופית, ושלום ידע להשתמש בזה היטב.

לפעמים שוכחים שהרצל שהמציא את מדינת היהודים היה עיתונאי ושוולטר בנימין היה כתב תרבות פרי לאנסר, והספר **עוד דבר**

בהיבא במסעו בקרב שארית נאמניו בקהילות. וכך הוא מגיע לאיטליה, מנסה לעשות שם תיקון מסתורי מאגי ליד מושב האפיפיור, עם מגילה סודית שהוא מטמין בנהר ברומא, תיקון שמושפע אגב ממהלך קודם של שלמה מולכו. מכל מקום, בשלב מסוים של השליחות האיטלקית, שהיתה מעין יוזמת גרילה משיחית, או מהלך של טרור מאגי בעומק קווי האויב, נתן הובא לביורור בפני בית הדין של רבני ונציה. בית הדין הכבוד לא יודע בדיוק מה לעשות איתו. מצד אחד צוותות של ציירי השבתאים בנוסח ששפורטש - תחתכו אותו לחתיכות, תשלחו את גופתו בכל הקהילות, תנו את בשרו כמאכל לסיטרא אחרא וכיוצא באלה פנטזיות קביבליות. מצד שני, בפועל, הם לא מסוגלים לפעולה אלימה ממש כנגד נתן העזתי, ואז הם מוציאים עליו חוות דעת פסיכיאטרית - דיאגנוזה: הם כותבים שקרה לו חולי מחולי 'הפסד הדמיון' של בני הנעורים. כלומר, מוכשר אך מופרע. זאת נקודה אחת של אשפוז על רקע פסיכיאטרי - נתן העזתי מול ועדת בית הדין של רבני ונציה.

הנקודה השנייה היא לוצטו, שבשלב מאוחר יותר, במה שניתן לכנות קבלה יצירתית אוונגרדיסטית, ניאו-שבתאית, נתפס בידי שלוחי בית דין של אותו ממסד רבני ונציה, ומוצאים אצלו כלים חשודים: תער לגילוח הזקן, נרות שחורים וכו'. על רקע זה ומתוך חשש מגילוי המיסטיים השופעים, מאבחנים גם אותו כפסיכי, החשוד במאגיה שחורה.

הנקודה השלישית היא גרשם שלום. בנעוריו הברלינאיים הוא פיתח איזה רומן רוחני מוזר ומעניין עם וולטר בנימין, שהיה גדול ממנו קצת בשנים, ואו, כשנקראו וזומנו לעבודת הצבא, בנימין, שכבר הצליח להשתמש מהטורח הזה שלא היה לפי רוחו, לימד את שלום כל מיני פטנטים: איך להוציא פטור וכו'.

יוסי: בוא נתייחס רגע לגרשם שלום וולולטר בנימין. מה היה טיב מערכת היחסים ביניהם?

אלי: אפשר אולי לדבר על רעות עמוקה, אינטימית וטעונה מאוד, שהיו בה ממדים מסוימים של זיקה הומו ארוטית, ואלה נרמזים בספרו של שלום **סיפורת של ידידות**.

מה שמעניין, מכל מקום, לגבי הפרשה השבתאית, הוא - שהידידות בציר וולטר בנימין ושלום משכה את שלום לכיוון השבתאי, והיתה אולי הגירוי והמניע הראשון שכיוון אותו לעניינים כאלה, משום

דיקון דמינוי של המשיח היהודי שהומלך בידי נתן העזתי כמפקד עשרת השבטים

זאת אומרת, שתי התבניות שאתה רואה בדמות של הקורבן המיני, התבנית האחת שאני קורא לה 'הדפוס החוזר', כלומר עוד פעם התמסרות, שוב לאיזו דמות כוחנית, והדמות הכוחנית ששבת צבי כביכול התמסר לה במהלך האונס התיאולוגי היתה לשולטן. ובמקביל, 'הדפוס המהפך'. הספר **גוי של חב"ד**, שיצא עכשיו, חושף פרשה מצונזרת בנוגע לבנו של המייסד, שהמיר דתו לנצרות; ייתכן שבאמת יש כאן איזשהו דפוס תבנית, שבו הדמויות של החריגים נמשכות גם לדת האחרת וגם לאשה האחרת ומפתחות במקביל תחושת ייעוד משיחית.

ואם אתה חושב במקביל על הרצל במושגים של דמות משיחית, אתה רואה שגם כאן נקלעו הבנים לאותה בועה של המרות דת, התאבדויות ואשפוזים נפשיים, כך שיש כאן כנראה איזו דמות ארכיטיפית, שאפשר למצוא לה הרבה תקבולות לאורך ההיסטוריה.

יוסי: תודה רבה.

התמונות ברב-השיה לקוחות מספרו של אלי שי **משיח של גילוי עריות**.

אסף שטיקל הוא תלמידו של פרופ' ש. גיורא שוהם.

מקביל למערך דימויים של ילד שגדל בישראל ואומר - השליט של העולם זה נשיא ארצות הברית. לגביו, השליט העולמי זה השולטן, לכן הוא צריך לחקות את סממני השררה של החצר העות'מאנית כדי להפוך לשליט העולמי; וכשהוא נכשל, והוא מוצא את עצמו נכנס על כורחו לתוך החצר העות'מאנית, הרי שגם זה מבחינתו איזשהו מהלך טקטי. הוא אומר: אוקיי, נכשלתי, אבל עכשיו אני בתוך הארמון. ולאיפה הוא הולך בתוך הארמון? על פי האגדות שמסתובבות בקרב מאמיניו, הוא ניגש היישר לחדר המיטות של השולטן. ואיך הוא הולך לשם, על פי אותן אגדות? בצורת עמוד של אש. כלומר יש לך איזה יסוד זכרי באגדות.

יוסי: נקודה כמעט אחרונה. אילו השפעות מאוחרות של השבתאות ניתן לראות כיום?

אלי: ניקח למשל את המשבר הישראלי הנוכחי שמתפתח בין היהדות לאיסלאם, סביב הר הבית. אני חושב, שמעט אנשים, שערים להתפתחות הזאת, מודעים לכך שהר הבית מהווה לפי התפיסה הקבלית גם חדר המיטות של האלוהות וגם נקודת הציון של אברי המין הזכרי והנקבי באלוהות. תקבולת קיימת בין המפה האנטומית והגינקולוגית של הדמות הנקבית, לבין המפה הפולחנית, כאשר הנקודה המהותית ביותר היא הנקודה שעליה ממוקמים המסגדים של הר הבית. זאת אומרת, שהנושא הסקסואלי, שעומד מאחורי העניין המשיחי, הוא נושא בהחלט רלוונטי.

הצירוף הזה של משיחיות, מיסטיקה ומיניויות, הוא מאוד עדכני על רקע צמיחת ההתעניינות בטנטרה למשל. כמובן שאין השפעות ישירות בציר טנטרה-שבתאות, אבל יש קרבה תופעתית. בשני המקרים מדובר בהפרת חוקים. נקודה נוספת היא - עליית המודעות לדמות של הקורבן המיני, תופעה שבפרק האחרון מודגשת מאוד.

אי אפשר היה לנסות להבין את הדמות של שבת צבי בלי התובנות של היום לגבי מה זה קורבן מיני. כיוצא בזה העניין בתופעות של התגלויות, ותופעות על-טבעיות, שכאן אתה רואה מין פרמטר של קפיצה בקטע השבתאי, כלומר פריחה עצומה בתופעות של דיבורים, מגידים, ואלו כמעט תופעות שמשיקות לשבתאות. והנה, במצב הישראלי הנוכחי, שפע גדול בתופעות של תקשור, שמקבילות במדה לא מעטה לתופעת המגידים בקבלה.

יוסי: ותופעת חב"ד, והמשיח שלהם?